

УДК 371.3

О.Б. Мартинович,
асистент

(Тернопільський національний педагогічний університет)

ВІЛЬНА РОБОТА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ НАВЧАЛЬНОГО ЗАНЯТТЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЄНСЬКОГО ПЛАНУ ПЕТЕРА ПЕТЕРСЕНА

У статті висвітлено особливості застосування методу вільної роботи на навчальному занятті в початковій школі Єнського плану. Перебіг занять в Єнській педагогіці впливає з послідовності таких основних форм навчання, як бесіда, гра, робота та святкування. Німецький педагог-реформатор Петер Петерсен виділяє чотири основні етапи вільної роботи: початок роботи, самостійне виконання вільної роботи, спокійне навчання, самоаналіз роботи.

Зміна освітньої парадигми, яка проходить у сучасному суспільстві, вимагає від учителів детального перегляду дидактичної системи. Реалізація навчально-виховного процесу потребує знань та професійного використання різноманітних дидактичних форм, спрямованих на розвиток творчого потенціалу дитини, на формування в неї вміння працювати самостійно та прагнути до саморозвитку. Важливим показником визначення ефективності організації навчально-виховного процесу є рівень формування самостійності учнів. Проаналізувавши низку джерел із педагогічної літератури, ми можемо стверджувати, що учені й педагоги-практики завжди приділяли багато уваги дослідженню питань впровадження різних аспектів самостійної роботи у навчальному процесі. Значущість самостійної роботи в організації навчального процесу знайшла своє відображення у класичній педагогічній спадщині. Серед відомих педагогів-реформаторів питанням формування самостійності дітей займалися Г. Кершенштайнер, В.Г. Кільпатрік, Г. Гавдіг, М. Монтессорі, С. Френе, П. Петерсен. Однак вищезгадані педагоги-реформатори дещо по-іншому трактують поняття "самостійна робота", вживаючи при цьому термін "вільна робота". Дослідженнями питання застосування методу вільної роботи, як невід'ємного елементу навчального заняття в початковій школі Єнського плану займалися такі дослідники, як І. Альрінг, Й. Бастіан, Т. Дітріх, У. Юргенс, М. Гьотц, К. Гайнтце, М. Кляйн-Ландек, Р. Маєр, Т. Рутт, Н. Вольфф, Г. Ціммерманн. Однак питання специфіки впровадження вільної роботи, як невід'ємного елементу навчального заняття в початковій школі Петера Петерсена, ще не були предметом аналізу та детального вивчення в педагогічній думці України. Ознайомившись із основними аспектами Єнської педагогіки підчас проходження наукового стажування в Педагогічному університеті в м. Грац (Австрія), та відвідавши початкову школу Єнського плану у с. Вільдбах (Австрія), нам вдалося дослідити питання застосування методу вільної роботи на навчальному занятті в початковій школі Єнського плану. Ми ставимо перед собою **мету**, висвітлити в нашій статті основні результати проведеного нами дослідження та зробити висновки стосовно можливості впровадження такої форми навчання як вільна робота в навчальний процес початкової школи на Україні.

В актуальних дискусіях зарубіжних педагогів стосовно розвитку та оновлення школи в Європі реформаторським концепціям приділяється значна увага. Прибічники внутрішніх шкільних реформ знаходяться на шляху пошуку таких форм навчання, завдяки яким учнів можна було б заохочувати до власної відповідальності перед навчанням, навчити їх вміти правильно вирішувати життєві проблеми та самостійно здобувати знання [1: 280]. Вони вважають, що в реформаторських концепціях М. Монтессорі, Г. Гавдіга, С. Френе та П. Петерсена вміщені як вдалі приклади сконцентрованої на учня організації навчання, так і відповіді на актуальні питання та проблеми освітньої галузі.

Питання специфіки впровадження вільної роботи в навчальному процесі початкової школи були розроблені ще на початку 20-ого століття такими педагогами, як Гуго Гавдіг (1860-1923), Марія Монтессорі (1870-1952), Петер Петерсен (1884-1952) та Селестін Френе (1896-1966). Згідно їхніх концепцій, ідея вільної роботи базується на основному антропологічному сприйнятті самостійного формування людини та її прагненні до свободи [2: 51]. Відповідно до власних переконань, за якими вирішальним фактором в процесі розвитку людини залишається "самостійна діяльність суб'єкта навчання", згадані вище педагоги-реформатори радили застосовувати в навчальному процесі такі шляхи та засоби навчання, які найбільше відповідають його меті. В центрі педагогічних праць Г. Гавдіга, М. Монтессорі, П. Петерсена та С. Френе знаходяться засоби сприяння дітей до самостійності, підтримані педагогічним тактом та відповідною організацією навчального процесу. Відповідно, усе це вимагає від вчителів ґрунтовної зміни структури навчального процесу, тому що у вільній роботі традиційні навчальні завдання стосуються навчального оточення, навчального матеріалу та навчальної групи [3: 147]. За Єнською концепцією Петера Петерсена із терміном "вільна робота" ("freie Arbeit") асоціюється специфічна форма групової роботи, під якою розуміють "метод групового заняття" [4: 92].

У Єнській педагогіці перебіг навчальних занять впливає з ритмічної послідовності педагогічних ситуацій та таких чотирьох основних форм навчання: бесіда, робота, гра та святкування. Петер Петерсен сумнівається в тому, чи "звичайний розклад занять" із своєю постійно зростаючою сукупністю навчальних предметів, може бути вірним доступом до світу дитини. Він спроектував так званий "ритмічний план роботи на тиждень", ("Wochenarbeitsplan"), який змістовно розділяє тиждень для дитини, одночасно створюючи при цьому щиросердечність у стосунках між учнем та вчителем; ставить перед ними певні зобов'язання; надає заняттю, сконцентрованому на вчителя, педагогічно-змістовної позиції, наголошуючи на домінуванні диференційованого заняття в шкільному житті. У плані роботи на тиждень зображено, як вчителі намагаються через бесіду, гру, робочі та святкові ситуації наблизитися до ритмічного упорядкування навчальної роботи на весь тиждень: в понеділок навчання починається з бесіди у колі, останній навчальний день тижня завершується святкуванням. План роботи на тиждень передбачає для кожного навчального дня тижня періоди для вільної роботи, які можуть проходити як у груповій формі, так і індивідуально. Шкільне життя та пов'язана із ним послідовність основних форм навчання повинні коливатися в природному тижневому ритмі. План повинен зробити можливим навчання в загальних предметних взаємозв'язках на основі "основних форм навчання" [4: 98].

В усіх школах Єнського плану вільна робота за планом роботи на тиждень проявляється по-різному. Навряд чи є школа, в якій вона проходила б так само, як і в іншій школі. Вона відрізняється від класу до класу. Але саме у цьому і полягає суть Єнського плану – розвиватися індивідуально та крокувати власним шляхом, оскільки він є "вихідною формою навчання". Підчас перебування в початковій школі Єнського плану в с. Вільдбах (Австрія) ми помітили, що на початку нового навчального тижня вчителі роздають усім учням письмові плани роботи на тиждень, які вносять ясність в розбір робочого зошита, допомагають при роботі з картотекою, підручниками з мови та математики. План роботи на тиждень може бути представлений як організаційний інструмент з метою координування роботою різних груп. Діти, поділені на групи, працюють самостійно чи з партнерами. Якщо вони не проти, то вчитель їх підтримує та допомагає їм. Таким чином у вчителя вже є необхідні знання про дітей, які вони використовують для диференційованої організації педагогічної і дидактичної діяльності. Діти спокійно можуть попросити поради та допомоги у вчителя. Дітей можна залишити також працювати тимчасово в рівневих групах. Зрозуміло, що сам розподіл часу ще не є "вільною роботою". Понятійний та фактичний поділ форм навчання ("план роботи на день", "план роботи на тиждень", "вільна робота") означає, що для дітей, яким навчання дається важко, повинні бути складені легші та простіші завдання. Діти виконують спочатку основні вправи, а вже потім ті, які вміщені в плані роботи на день, чи на тиждень. Кожній дитині має бути гарантовано час та можливість для виконання вільної роботи. Ці періоди часу є в розпорядженні дітей для того, щоб вони могли здобути при роботі з навчальним матеріалом певні вміння та навички. Навчальні матеріали підпорядковані конкретній темі. Завдання вирішуються індивідуальним темпом і контролюються, перш за все, самостійно. Петер Петерсен виділяє такі **чотири основні етапи вільної роботи**, за якими працюють його школи:

Перший етап: *початок вільної роботи.* Діти відважно беруться, після домовленості з однокласниками чи вчителем, за роботу і, відповідно до цього, вибирають з вільно доступної пропозиції матеріал для роботи, який вони виконують самостійно, в двох або в маленьких групах.

Другий етап: *самостійне виконання вільної роботи.* Підчас вільної навчальної фази діти, в загальному, працюють сконцентровано та спокійно. Деякі з них частіше змінюють роботу, інші перебувають при вирішенні завдання на одній чи багатьох інших фазах навчання. Вони знаходять варіанти відповідей та стають експертами, які спроможні передати інформацію далі. Навчання стає звичайною справою. Допомога та порада вчителя також можуть бути реалізовані, оскільки окремі діти ще не вміють правильно організувати час для роботи. Контроль за навчанням проходить або після опрацювання завдань (самоконтроль в роботі з матеріалом іманентний), або лише при самоаналізі (рефлексія). Діти можуть зробити письмові робочі записи, зібрати результати роботи чи організувати виставку.

Третій етап: *спокійне навчання.* Навчальна діяльність дітей завершується спокійним тренуванням. Діти обережно збирають використаний матеріал, займають свої місця за робочим столом або йдуть у коло і сідають там. Ця фаза спокою може бути підтримана медитаційною музикою, підчас звучання якої вчитель розповідає якусь історію, діти можуть також помріяти чи прислухатися до самих себе і спробувати, наприклад, слідувати власному диханню. Учитель повідомляє учнів про завершення роботи.

Четвертий етап: *самоаналіз вільної роботи.* Діти повідомляють іншим про свою діяльність і представляють результати роботи. Новий навчальний матеріал може бути так ідеально поданий, що учень може виступати в ролі експерта або мультиплікатора, звичайно завдяки допомозі вчителя. Головним завданням вчителя в дообідню пору є активне спостереження за дитиною та її діяльністю.

При цьому ним повинно бути встановлено та добре продумано, який наступний навчальний матеріал буде відповідати інтересам та вмінням дитини [5: 148].

План роботи на тиждень, запропонований Петером Петерсеном, добре підходить для "вільних тренувань", які дитина виконує під час "вільної навчальної фази" [6: 263]. У "вільній навчальній фазі" у дитини з'являється можливість взятися за вирішення певних завдань, самостійно спланувати роботу, реалізувати власні ідеї, працювати за своїм темпом навчання, наполегливо та сконцентровано вивчати навчальний матеріал, дотримуватися письмового режиму роботи, самостійно контролювати результати роботи, завдяки іншим дітям бути скерованою на навчання та стимулювати до нього інших, нести відповідальність за підготовлене навчальне оточення, бути чуйним до потреб інших дітей [7: 56]. Вільні навчальні фази є вагомим кроком для відкритості навчального заняття. На думку вчителів, вони є важливим елементом заняття в початковій школі. Щонайменше двічі в тиждень, а також і щоденно учні вибирають самостійно з однієї або двох навчальних одиниць свою навчальну діяльність. Із допомогою вільної роботи та планом роботи на тиждень у вчителів з'являється багато можливостей для зміни традиційного заняття. У вільній роботі діти можуть вибрати собі декілька видів навчальної роботи з запропонованих пропозицій, які перебувають у взаємозв'язку із заняттям у класі і які розв'язують поставлені завдання [8: 104]. У плані роботи на тиждень в дітей виникає можливість опрацювати у заданий час обов'язкові завдання у власній послідовності та звернутися згодом до завдань за вибором. Учні можуть самі вибрати час, коли вони опрацюють на цьому тижні конкретні завдання, які встановлюються наперед для усіх учнів або кожному учню індивідуально. Це стосується постійної наявності пропозиції та навчальних завдань. Вибір може також включати самостійний підбір предмету та способів виконання завдань.

Особливе врахування дидактичних принципів вільної роботи знаходить своє відображення у: відповідності віку дитини та врахуванні передумов для навчання, диференціації та заохочуванні (індивідуалізація навчання), активізації, мотивуванні, гарантії та контролюванні перебігу заняття. Отже, педагогічна обізнаність у роботі представлена Петером Петерсеном таким чином: вільна робота, педагогічне упорядкування, шкільне приміщення та робочий кабінет. Передумовою для вдалого перебігу вільної роботи в Єнській педагогіці Петра Петерсена, а також і в педагогіці Марії Монтессорі є "довіра до самостійного формування світогляду дитини". Прагнення до діяльності стає вихідним пунктом вільної роботи, за якої учні спонтанно вибирають самі свій вид діяльності у відповідності до їхніх навчальних потреб та інтересів. В цьому значенні вільна робота служить, на відміну від багатьох нових форм, аж ніяк не тому, щоб прикрасити навчальні фази, а тому, щоб зобразити природну форму зустрічі із самим собою та навколишнім світом, що, в свою чергу, сприяє перегляду змісту навчання та розкриттю його суті. Це означає, що дитина самостійно виступає ініціатором виконання роботи, планує, організовує, проводить та перевіряє її. Паралельно проходить безперервне зростання змістовних, методичних та соціальних компетенцій, що веде до розширення відповідальності дитини за навчання та поширення меж свободи. Вільна робота включає в собі прагнення до руху, комунікації та зміни планів, вона підпорядкована індивідуальним ритмам роботи. Вона вміщує одночасно як активні, так і споглядальні моменти, індивідуальне заохочення та соціальну інтеграцію. Завдяки вільній роботі можна краще пізнати дитину та швидше знайти до неї підхід [9].

Професор Мюнстерського університету (Німеччина), Міхаель Кляйн-Ландек, стверджує, що поряд із проектним заняттям та планом роботи на тиждень вільна робота переживає зараз в багатьох країнах Європи свій ренесанс. Вона внесена до багатьох шкільних директив та добре впроваджена в початковій школі. У середній школі вільна робота є також дуже популярною та має своїх прибічників, оскільки вона відображає, будучи "вищою формою внутрішньо-диференційованого заняття", належну вихідну точку для відкритості заняття. На його думку, вільна робота є перевіреною формою навчання, яка веде до самостійності та власної відповідальності. Вона робить можливим індивідуальне заохочення кожного учня при обширній соціальній інтеграції [2: 52]. Професор Кляйн-Ландек, досліджуючи Єнську педагогіку, зауважує, що по відношенню до опрацювання актуальних шкільних проблемних ситуацій та вимог сучасного суспільства до школи, реформаторську педагогіку не слід вважати "пережитком минулого" вона може надати важливі імпульси для організації особистісно-орієнтованого навчання [10: 150]. Її стійкість та актуальність підтверджені результатами створення все більшої кількості нових реформаторських шкіл у Європі, зокрема Єнських шкіл Петра Петерсена. Ми погоджуємося із твердженням М. Кляйн-Ландека про те, що вільна робота веде до самостійності та власної відповідальності учнів перед навчанням. Виходячи з вищесказаного, ми вважаємо, що таку форму навчання як вільна робота слід впровадити в навчальний процес молодшої школи на Україні, визначивши та поєднавши нові форми навчання із традиційними, що повністю відповідатиме змісту й меті навчання. Адже педагогічним представленням мети навчання є управління розвитком самостійно керованого та відповідального навчання на основі передбаченого

законодавством самостійного здобуття освіти. Наші подальші дослідження спрямовані на висвітлення інших форм навчання, покладених в основу Єнської педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Klein-Landeck M. Wie modern ist Freie Arbeit? Maria Montessori und Peter Petersen im Lichte neuerer Lerntheorien // Erziehung und Unterricht. Österreichische Pädagogische Zeitschrift. – 2002. – H. 3, № 4. – S. 280-286.
2. Klein-Landeck M. Freie Arbeit und autonomes Lernen. Innovative Schulpraxis im Horizont konstruktivistischer Lerntheorie // System Schule. Zeitschrift für innovative Schulpraxis. – 1999. – H. 2, № 3. – S. 50-54.
3. Klein-Landeck M. Freie Arbeit bei Maria Montessori und Peter Petersen – 3. Aufl. / Universitätsverlag. – Munster, 2001. – S. 268. – Bibliogr.: S. 143, 154-157.
4. Petersen P. Der kleine Jena-Plan – 62. Aufl. / Beltz Verlag. – Weinheim und Basel, 2001. – S. 137. – Bibliogr.: S. 90, 95-100.
5. Both K. Jenaplan 21. Schulentwicklung als pädagogisch orientierte Konzeptentwicklung / Schneider Verlag Hohengehren GmbH. – Hohengehren, 2001. – S. 249. – Bibliogr.: S. 145-150.
6. Hinz A. Zieldifferentes Lernen in der Schule. Überlegungen zu einem integrativen Unterricht mit Heterogenität // Die deutsche Schule. – 1996. – H. 3, № 3. – S. 263-279.
7. Petersen P. Beiträge zur Schulpädagogik und Erziehungsphilosophie / Agentur Dieck. – Heinsberg, 1985. – S. 185. – Bibliogr.: S. 55-80.
8. Petersen P. Führungslehre des Unterrichts. Neuausgabe nach der 10. Aufl. 1971 / Beltz Verlag. – Weinheim und Basel, 1984. – S. 235. – Bibliogr.: S. 103-105.
9. Prengel A. Vielfalt durch gute Ordnung im Anfangsunterricht / Universitätsverlag. – Opladen, 1999. – S. 155. – Bibliogr.: S. 35-40.
10. Gotz M. Petersens Wochenplanunterricht und das Anliegen des offenen Unterrichts heute // Kinderleben. Zeitschrift für Jenaplan-Pädagogik. – 1994. – H. 5, № 1. – S. 48-49.

Матеріал надійшов до редакції 17.12. 2008 р.

Мартинович О.Б. Свободная работа как неотъемлемый элемент учебного занятия в начальной школе Энского плана Петера Петерсена.

В статье раскрыты особенности применения метода свободной работы в начальной школе Энского плана. Последовательность занятий в Энской педагогике определяется такими главными формами обучения, как беседа, игра, работа и празднование. Немецкий педагог-реформатор Петер Петерсен определяет четыре главных этапа свободной работы: начало работы, самостоятельное выполнение свободной работы, спокойное обучение, самоанализ работы.

Martynovych O.B. Free Work as Integral Component of Classes in Primary School of Peter Petersens Yenaplan.

The article deals with the important problem of free work usage in primary school of Yenaplan-pedagogics. The succession of classes in Yenaplan-pedagogics is the result of the rhythmical succession of such forms of study as discussion, play, work and celebration. German pedagogue-reformer Peter Petersen gives the following four major stages of work: the beginning of work, the independent execution of free work, the calm study, the self-analysis of work.